

historische kring

H A L F J A A R L I J K S B E R I C H T   N° 4   maart 1992

HISTORISCHE KRING . POSTBUS 29 . 9989 ZG WARFFUM . tel. 05950-2380

VAN HET BESTUUR

mutaties

Als nieuw bestuurslid is benoemd de heer G. Broekhuizen te Zandweer.

Bestuurslid M.Th. ten Bos heeft het penningmeesterschap op zich genomen.

contributie

Donateurs en bestuursleden die nog niet betaald hebben wordt verzocht om zo mogelijk voor 15 mei a.s. de contributie (minimaal f 20,-) over te maken op bankrekening

90.03.36.579 ten name van de Historische Kring, postbus 29, 9989 ZG Warffum onder vermelding Donatie 1992. Ook kunt u storten op gironummer 857400 ten name van de Vereniging Spaarbank Winsum/Warffum onder vermelding van bovengenoemd bankrekeningnummer bij de omschrijving.

donateursavond

De eerstvolgende donateursbijeenkomst zal worden gehouden in april. U ontvangt nog bericht over datum, plaats en onderwerp.

diversen

Op verzoek van de gemeente Eemshaven is besloten te participeren in het Comité Open Monumentendag 1992.

jaarsverslag 1990/1991 van de Stichting Historische Kring (gevestigd te Warffum).

Ontstaan. In februari 1986 zijn door de burgemeester van Warffum, de heer E.J.C. Kamerling en ondergetekende de eerste notities op papier gezet om te komen tot een boek over de geschiedenis van Warffum, Breede en Rottumeroog. Er werd een redactiecommissie gevormd, bestaande uit de heren W. Duinkerken, E.J.C. Kamerling, J.P.J. Knol, C.G. Reinders en J. Toonstra. Het beoogde boek kwam in december 1989, net voor de gemeentelijke herindeling op 1 januari 1990, gereed. Met het oog op de te verwerven subsidies voor het boek moest de redactiecommissie een rechtspersoonlijkheid worden. Er was reeds gediscussieerd over de toekomst en besloten werd om te komen tot de oprichting van een Historische Kring voor Noordelijk Hunsingo omfattende de voormalige

INHOUD

van het bestuur	1
de landbouwschool te Warffum, C.G. Reinders	5
vlas, J.F.B. Zuidema	10
verslag van de bijeenkomst te Uithuizermeeden, J. Toonstra	11
iets over een schoolboekje uit de 19e eeuw, Deel I, J. Toonstra	12

dit is een uitgave van de Stichting Historische Kring

redactie

E. de Boer
J. Toonstra
mw. A.C. van der Werf

stichtingsbestuur

J.P.J. Knol, voorzitter
J. Toonstra, secretaris
M.Th. ten Bos, penningmeester
C.G. Reinders
W. Duinkerken
mw. A.C. van der Werf
J.F.B. Zuidema
M.A. Holtman
E. de Boer
G. Broekhuizen

gemeenten Kantens, Usquert, Warffum en Hefshuizen.

De Stichting tracht dit doel te bereiken door: a. het bijebrengen van historische gegevens en bescheiden; b. het aanleggen van een archief; c. het beschikbaar stellen van gegevens; d. alle overig middelen welke aan het doel van de Stichting bevorderlijk kunnen zijn. Op 11 mei 1989 zijn de statuten notarieel vastgesteld.

Bestuur. Het bestuur bestond op 1-1-1990 uit de heren J.P.J. Knol, voorzitter, J. Toonstra, secretaris, C.G. Reinders, penningmeester, mevr. A. van der Werf, de heren J. Zuidema, M. Holtkamp, A.F. Muntinga, Th. Smith, E. de Boer en W. Duinkerken. De bestuursleden zijn voor 80% afkomstig uit diverse plaatsen in de gemeente Eemmond. De heer Th. Smith bedankte wegens vertrek; zijn plaats werd ingenomen door de heer M.Th. ten Bos. Ook de heer Muntinga legde zijn functie neer welke tot op heden nog niet is opgevuld.

Bestuursvergaderingen. Er waren 9 bestuursvergaderingen, die gehouden werden in de villa Vriesenstein te Warffum.

Donateurs. Het aantal donateurs is 51 en als volgt over het land verspreid: Warffum 17, Usquert 10, Kantens 1, Uithuizen 9, Uithuizermeeden 5, Roodeschool 1, in de

prov. Groningen 3, buiten de provincie 5.

Bijeenkomsten. Er zijn drie bijeenkomsten met donateurs geweest, nl. - 1 nov. 1990 in het Openluchtmuseum Het Hoogeland te Warffum. Spreker was de heer W.R.M. Noordhoff met het onderwerp "Monumenten Inventarisatieproject Hefshuizen (Eemmond).

- 10 april 1991 in het schathoes van de Menkenaborg te Uithuizen. Spreker was de heer F.J. Veldman, conservator van de borg met het onderwerp "In en om de Menkenaborg".

- 11 oktober 1991 in café De Koppelpaarden te Uithuizermeeden. Spreker de heer Teun Juk met het onderwerp "Het ontstaan van Uithuizermeeden".

Halfjaarlijks Bulletin. De Stichting tracht twee keer per jaar een bulletin uit te geven met historische onderwerpen uit de eigen streek, nieuws van de Stichting, boekbesprekingen e.d.

Streekarchief. De gemeente Warffum en de Historische Kring namen in 1989 het initiatief om te komen tot het instellen van een streekarchief in het vrijkomende gemeentehuis te Warffum. Er is overleg gevoerd met de Inspecteur van de Archieven in de provincie Groningen. Daarna is de zaak aangekaart in het herindelingsoverleg, bij de Stichting

Noord Groningen en de gemeente Hefshuizen. Bij deze instanties is het plan niet van de grond gekomen, mede doordat er na de herindeling niet actief aan is gewerkt. Zo-doende werd dit een gemiste kans.

Bezittingen. De raad van de gemeente Warffum heeft in zijn vergadering van 18 december 1989 een aantal historische stukken en voorwerpen overgedragen aan de Stichting Historische Kring. Hiervan is een beknopte inventarisatielijst opgemaakt. De goederen zijn voorlopig opgeslagen in een gebouw van het Openluchtmuseum Het Hoogeland te Warffum. Naar een geschiktere en toegankelijker wijze van bewaring wordt nog gezocht en verdient de hoogste prioriteit. Onder de stukken bevinden zich ondermeer boeken, ingebonden staats- en provinciale wetten en verordeningen, provinciale almanakken, Groninger Volksalmanakken, dorpsfilms, fotoalbums, verslagen, kaarten, ingebonden jaargangen Op en Om de Terp, portretten van burgemeesters, schilderijen, tekeningen enz. enz.

Andere activiteiten. Er is in 1991 een redactiecommissie gevormd uit het bestuur om te komen tot de uitgave van een boek over de historie van de voormalige gemeente Usquert. Het streven is om het boek eind 1993 te laten uitkomen. Van het gemeentebestuur heeft de

voorzitter mondeling opdracht ontvangen voor het samenstellen van een boekje over de jaren 1940-1945, toegespitst op deze gemeente voor leerlingen van de basisscholen.

Op verzoek van het gemeentebestuur heeft de Stichting een vertegenwoordiger aangewezen voor een commissie ter voorbereiding van de open monumentendag 1992.

Verder zal het bestuur in de toekomst datgene aanpakken wat op haar weg komt. Voor zover dit in haar vermogen ligt en past in de doelstellingen van de Stichting.

Warffum, dec. 1991/januari 1992

J. Toonstra, secr.

VAN DE REDAKTIE

Voor het najaarsnummer 1992 is het volgende schema opgesteld:
17 t/m 23 aug. uiterste datum inlevering kopy
24 t/m 30 aug. doorlezen en eventuele correcties
31 t/m 13 sept. typen, kopiëren
14 t/m 20 sept. verzenden

redactie: Oostervalge 12, Warffum

DE LANDBOUWSCHOOL TE WARFFUM

Het eerste begin van landbouw-
onderwijs in Nederland dateert uit
de aanvang van de 19e eeuw. In de
daaraan voorafgaande tijd werden
kennis en vaardigheden met betrek-
king tot de landbouw overgeleverd
van vader op zoon en van moeder op
dochter. Onder zulke omstandig-
heden voltrekken veranderingen
zich in een zeer langzaam tempo.
Traditie en ervaring bepalen de
gang van zaken en, om in de groep
niet uit de toon te vallen, houdt
iedereen zich aan de gangbare be-
drijfsstijl. Landbouwkundig onder-
zoek en ook landbouwonderwijs kwa-
men in de ons omringende landen
eerder van de grond, dan in
Nederland.

Het eerste landbouwkundige onder-
zoek in ons land werd gedaan door
een groep liefhebbers, meest
Hollandse regenten, die in 1776 in
Amsterdam de Maatschappij ter be-
vordering van den Landbouw, hadden
opgericht. In het daarop volgende
jaar, ter gelegenheid van het 25-
jarig bestaan van de Hollandse
Maatschappij van Wetenschappen,
werd de Oeconomische Tak opgericht,
die zich eveneens ging bezighouden
met de bevordering van de landbouw.
Het eerste landbouwonderwijs in het
gewest Stad en Lande werd verzorgd
door geleerden, met grote belang-
stelling voor de landbouw, maar
zonder landbouwkundige opleiding.
Bekend is het optreden van dr. J.A.

Uilkens, een boerenzoon uit Wierum
bij Adorp. Hij is geboren in 1772,
studeerde theologie en werd predi-
kant, eerst in Lellens, vervolgens
in Eenrum. Hij promoveerde op een
natuurkundig proefschrift. Bij de
Eenrumer pastorieboerderij hoorden
35 jukken land, die de predikant
zelf exploiteerde. Zijn belangstel-
ling voor natuurwetenschappen en
landbouw kwam tot uitdrukking in
"De volmaaktheden van den Schepper
in zyne schepselen beschouwd, tot
verheerlyking van God en tot be-
vordering van nuttige natuurken-
nis", waarvan het eerste deel in
1801 verscheen en het 4e en laatste
deel in 1822. Sinds hij in 1799 het
beroep naar Eenrum had aangenomen,
gaf hij eens per veertien dagen
landhuishoudkundige en natuur-
kundige lessen, gewoonlijk voor een
vaste kring van leerlingen.
Willem I, koning over de verenigde
zuid- en noord-Nederlandse provin-
cies, die een grote belangstelling
voor economische vraagstukken aan
de dag legde en zich beijverde voor
de bevordering van welvaart, stelde
in 1815 bij de theologische facul-
teiten een opleiding landhuishoud-
kunde in. De koning achtte het
wenselijk, dat toekomstige predi-
kanten niet alleen bekwaam waren om
het Evangelie te verkondigen, maar
dat ze ook in staat waren om met
de boerenbevolking om te gaan met
de nodige kennis aangaande de land-

bouw. Aan de Groningse hogeschool werd dr. Uilkens benoemd tot hoogleraar in de landhuishoudkunde; zijn colleges waren verplicht voor theologische studenten. Toen prof. Uilkens stierf in 1825 werd zijn taak overgenomen door prof. Van Hall. De bioloog H.C. van Hall (1801-1874) was de tweede en tevens de laatste hoogleraar in de landhuishoudkunde aan de Groningse hogeschool.

In 1840 werd bij Koninklijk Besluit bepaald dat de lessen in landhuishoudkunde ook toegankelijk zouden zijn voor niet-studenten. Twee jaar later, in 1842 werd op initiatief van het Groningse Departement van de Haarlemse Maatschappij ter bevordering der Nijverheid, deze mogelijkheid eveneens geopend voor de natuurkundige vakken. In dat jaar startte een landhuishoudkundige opleiding die in het winterhalfjaar van 15 oktober tot 1 april werd gegeven aan de Groningse hogeschool, terwijl in het zomerhalfjaar een praktisch/theoretische opleiding werd gegeven in Haren, waar de school beschikte over een boerderij met internaat.

In 1863 kwam door de inzet van de liberale minister-president Thorbecke de Wet op het Middelbaar Onderwijs tot stand. Dr. W.C.H. Staring (1808-1877) een uit Gelderland afkomstige theoloog, werd in dat jaar benoemd tot Inspecteur voor het Middelbaar Onderwijs. Ambtshalve ging hij deel uit-

maken van het bestuur van de landhuishoudkundige school te Haren. In dit bestuur zaten ondermeer, twee praktische landbouwers, nl. J.J. Veltman te Noorddijk en C. Reinders te Warffum.

Tussen inspecteur Staring en directeur Van Hall rees onenigheid over de wijze waarop het onderwijs moest worden ingericht. Van Hall was voorstander van een combinatie van theorie en praktijk, terwijl Staring uitsluitend theorieles wilde laten geven. Het Genootschap ter bevordering der Nijverheid, opgericht te Onderdendam (in 1737) mengde zich in de discussie en toonde zich voorstander van een landbouwschool, met daaraan verbonden een laboratorium en een proefboerderij, voor het doen van onderzoek en het nemen van proeven, op praktijkschaal. De Wet op het Middelbaar Onderwijs opende de mogelijkheid om een Rijkslandbouwschool te stichten; Staring was hiervan voorstander mits de school ergens in het centrum van Nederland zou worden gesticht. De Groningers waren van mening, dat deze school het best kon worden geplaatst te midden van het meest vooruitstrevende landbouwgebied van ons land, dus in Groningen. Staring was de school in Haren niet goed gezind, daarin paste zijn conflict met de directeur over de inrichting van het onderwijs. Bij de behandeling van de Rijksbegroting in 1868 werd gesteld dat "al meer en meer blijkt

dat de Landhuishoudkundige school te Groningen niet aan de behoefte voldoet". Aangezien Van Hall onverkort bleef vasthouden aan zijn inzichten inzake de inrichting van het onderwijs, vreesden enkele vooraanstaande landbouweraren en landbouwers voor het voortbestaan van de school en zonnen inmiddels op mogelijkheden om in Warffum een landbouwschool te vestigen, met een onderwijsprogramma dat geheel in overeenstemming was met de wensen van Staring en die daarom wellicht de status van Rijkslandbouwschool zou kunnen verwerven. Cornelis Reinders bedankte alvast voor het bestuurslidmaatschap van de school in Haren.

Nadat in 1863 de Wet op het Middelaar Onderwijs van kracht was geworden, trad het Warffumse 2e Kamerlid Geert Reinders (1790-1869) in contact met minister Thorbecke, om van gedachten te wisselen over de mogelijkheden om in Warffum een Rijks Hogere Burgerschool met 3 jarige cursus te stichten. Reinders werd in zijn pogingen bijgestaan door zijn plaatsgenoot Remberthus Westerhoff, arts en evenals Reinders sedert 1848 lid van de 2e Kamer. In Warffum konden de onderwijsplannen worden verdedigd door Cornelis Reinders (1820-1878), die wethouder was en bovendien lid van de Provinciale Staten. Hun goed gecoördineerde actie leidde er toe dat in 1868 in Warffum de eerste plattelands h.b.s. in Nederland

tot stand kwam.

Reeds in het volgende jaar 1869 pleitte C. Reinders in de Warffumse Raad voor zijn plan om in Warffum een gemeentelijke landbouwschool te stichten, verbonden aan de Rijks Hogere Burgerschool. Toen de nodige subsidies waren verkregen, werden aan de oost-zijde van het h.b.s. gebouw twee schoollokalen en een instrumentenzaal bijgebouwd. De plannen waren zeer tegen de zin van Staring, die immers in centraal Nederland een school wilde stichten. Op 1 oktober 1870 echter, werd de nieuwe landbouwschool geopend, met dr. R. Rijkens als directeur, hij had ook de leiding van de h.b.s. In de eerste klas van de landbouwschool, die aansloot bij de 2e klas van de h.b.s. werden 38 wekelijkse lessen gegeven, waarvan drie uren landbouwkunde en 1 uur aard- en delfstofkunde. De overige lessen vielen samen met de lessen aan de 3e klas van de h.b.s. Op 28 november 1870 werd dr. Otto Pitsch door de Raad van de gemeente Warffum benoemd voor het geven van de landbouwlessen. Pitsch was een Duitser, hij had gewerkt als leraar van de Landbouwmaatschappij der Rijnlanden. Hij bleef slechts kort in Warffum, want in 1873 aanvaardde hij een benoeming aan de landbouwschool te Wageningen, die door toedoen van Staring in 1876 werd verheven tot Rijkslandbouwschool. In een belangwekkende brochure, getiteld "Landbouw-onderwijs in

Nederland" en gedrukt in Groningen in 1871 geeft Pitsch zijn visie op het landbouwonderwijs. Hij geeft een overzicht van de leerdoelen en van de wijze waarop de doelstellingen kunnen worden verwezenlijkt. Zijn betoog blijkt aan actualiteit nauwelijks te hebben ingeboet. Bij de oprichting van de h.b.s. in 1868 was G. Reinders Dzn. benoemd om les te geven in natuur- en scheikunde. Zijn belangstelling voor landbouwonderwijs bleek reeds in het daarop volgende jaar, toen hij samen met directeur Rijkens een cursus landbouwkunde verzorgde voor de Noorder Afdeling van het Genootschap ter bevordering van Nijverheid. Meteen bij zijn vestiging in Warffum was Reinders Dzn. toegetreden als lid van de Noorder Afdeling, waarvan hij van 1869 tot 1879 secretaris was. Onder zijn leiding begon de Noorder Afdeling in 1869 met uitgebreide bemestingsproeven. In 1877-1879 publiceerde Reinders Dzn. zijn "Handboek voor den Nederlandschen Landbouw en Vee-teelt" in twee delen. Aan de gemeentelijke landbouwschool doceerde hij natuur- en scheikunde, aard- en delfstofkunde. Hij bleef tot 1880 als leraar werkzaam in Warffum, daarna was hij tot 1903 leraar aan de Rijkslandbouwschool te Wageningen. Een bekwaam en enthousiast docent kon de Warffumse landbouwschool overnemen van de in 1871 opgeheven landbouwschool in Haren, nl.

J. Ritzema Bos. Hij gaf les in plant- en dierkunde en in landbouwkunde. Hij vertrok in 1873 met Pitsch naar Wageningen. Voor de Warffumse lessen werd Ritzema Bos in 1873 opgevolgd door dr. M.W. Beyerinck; hij vertrok later naar Delft en werd een vermaard bacterioloog.

In 1871 kreeg de landbouwschool te maken met een tweede klas, er werden 37 wekelijkse lessen gegeven, die uiteraard niet meer konden samenvallen met lessen aan de h.b.s., die immers slechts een drie-jarige cursus had. De tien lessen landbouwkunde werden besteed aan algemene plantenteelt, bedrijfsleer en algemene en bijzondere dierenteelt. Er werd één uur toegepaste wiskunde gegeven, gericht op landmeten en waterpassen. Het ene uur natuurkunde werd besteed aan meteorologie. Er werden acht lessen plant- en dierkunde gegeven; één uur aard- en delfstofkunde, vooral gericht op de Nederlandse bodem. Er was één wekelijkse les in werktuigkunde, waarin het toen nog zeer beperkte assortiment landbouwwerktuigen aan de orde kwam. De twee lessen lijntekenen werden besteed aan het opmeten en in tekening brengen van werktuigen en bedrijfsgebouwen. In de ene les staathuishoudkunde lag de nadruk op het belastingstelsel. De heer F.F. Milatz gaf één uur per week landbouwboekhouden; daartoe had hij samen met Cornelis

Reinders het onderwijsmateriaal samengesteld. De wekelijkse lessen in Frans, Duits en Engels werden besteed aan het lezen van landbouw-literatuur. De ene les in handte-kenen ten slotte werd gebruikt voor het schetsen van landbouw-werktuigen.

Ondanks de grote bekwaamheid en de inzet der leerkrachten is de Warffumse school niet succesvol geweest. Dat lag niet alleen aan de tegenwerking van inspecteur Staring, maar vooral aan de geringe toeloop van leerlingen. Een aantal leerlingen was bovendien niet of nauwelijks in staat om het onderwijs te volgen, omdat ze de gewenste vooropleiding van 2 jaren h.b.s. misten. Meer dan zeven leerlingen voor volledig onderwijs heeft de school nooit gehad en in totaal hebben slechts vier leerlingen met goed gevolg het eind-examen afgelegd.

Veel boerenfamilies vonden een goede schoolopleiding overbodig; men had een goed bestaan in de traditionele landbouw en er was geen behoefte aan belangrijke veranderingen. De pioniersmentaliteit van het eind van de 18e en het begin van de 19e eeuw had plaats gemaakt voor een gevoel van tevredenheid met de bereikte vooraanstaande positie in de Nederlandse landbouw. De landbouwcrisis van 1880 zou de boeren weer wakker schudden. Toen bleek immers, dat er in ons land een forse achter-

stand was in te halen op het terrein van het landbouwonderwijs. Wellicht kwam de crisis voor de Warffumse school enige jaren te laat. De Raad van Warffum besloot de gemeentelijke landbouwschool met ingang van 1 januari 1875 voorlopig te sluiten; het zou een definitief einde blijken te zijn. Pogingen van de Noorder Afdeling om de school nieuw leven in te blazen mislukten, doordat op advies van inspecteur Staring het subsidieverzoek werd afgewezen. In een brief van 28 november 1874 schreef Staring: "Ik ben altoos zeer ingenomen geweest tegen de plaats Warffum voor de vestiging der landbouwschool voor de provincie Groningen, overbrenging naar elders zou in 't belang van het Onderwijs zijn". Daarbij had Staring Wageningen op het oog, waar in 1874 een gemeentelijke landbouwschool was gesticht, die twee jaar later de status verwierf van Rijkslandbouwschool.

C.G. Reinders

TENTOONSTELLINGEN

Openluchtmuseum Het Hoogeland
29 mrt -1 nov.

"Pijp, Prise en Pruim in Groningerland"
tentoonstelling ter gelegenheid van het feit dat Columbus 500 jaar geleden voet aan wal zette in Amerika.

Onderstaand artikel van ons bestuurslid J.F.B. Zuidema verscheen eerder in het maandelijks uitgegeven dorpsblad D.E.V.O. (Deur en veur Oskerders) te Usquert. Het gaat over de verbouw en verwerking van vlas. De vlasteelt was tot de zestiger jaren in deze streek nog

vrij algemeen, doch is sindsdien nagenoeg verdwenen. Het artikel leek ons ook interessant voor onze lezers buiten Usquert en daarom is het hier met toestemming van de auteur opgenomen.

De redactie

V L A S

In 1853 besloot de Plaatselijke Maatschappij van Nijverheid te Usquert, (vanaf 1927 Maatschappij tot Nut van 't Algemeen) iets te doen aan de heersende werkloosheid. Men ging dat jaar een stuk land (1 bunder en 87 roede) voor f 275,- huren van medelid J.S. Arkema (nu E. Westerhuis, Prov. weg -ri. Kantens). Op dit stuk land ging men vlas verbouwen. Dat de keuze op vlasverbouw viel is niet zo verwonderlijk, want het eindproduct linnen wordt eerst verkregen na intensieve arbeid. Vlas kan gezien worden als een 'jaar-rond-product': eind april-begin mei werd er gezaaid en bijna een jaar later was het 'spinstertied'. In het kasboek van de Maatschappij trof ik het complete financieel overzicht van de vlasbouw in het jaar 1853 aan. Het verslag werd gemaakt door penningmeester R. Homan. Op 27 april kon in een bestuursvergadering medegedeeld worden dat er 4 mud lijnzaad à f 14 gezaaid was. De werkzaamheden zaaien en wieden werden verricht door J.S.

Arkema voor bijna honderd gulden. R. Werkman kreeg voor mollenvangen f 1,55. Eind juli begon het teppen, het vlastrekken. Dit was zwaar werk. Er werd veel van handen en rug geverg'd. Zo gebeurde het nogal eens dat je een 'harrel' (scherp strootje) onder je nagels kreeg. Om de rug even te ontlasten werd er regelmatig gerust. Een 'topper' onder de arbeiders kon 1000 schoven per dag trekken. Hoeveel mensen er precies aan het trekken zijn geweest is niet bekend. Het moeten er tientallen geweest zijn: op 3 augustus waren er veertig personen. Zestien arbeiders werkten die dag 12 uur!, anderen korter. Ze verdienden f 0,05 per uur. In totaal werd aan loon voor het teppen f 39,97 1/2 uitbetaald. Na het teppen kwam het rijpelen (repelen, riepelen), waarbij met de vlasrepele de zaadbollen of knotten van de stengels werden gehaald. Voor een dag werken verdiende men f 0,75. Van 3 tot en met 12 augustus waren er steeds

12 of 13 personen mee bezig. Het totale loon voor rijpelen was f 89,37 1/2. Voor dit loon moest men de stengels ook in 't water brengen. Het vlas werd in een sloot gelegd om te roten. Dit was nodig om de kleefstof pectine er uit te krijgen. De stengels bleven ongeveer een week in de sloot liggen. Ze werden met plaggen bedekt om ze onder water te houden. Dit proces ging met een enorme stank gepaard. Het rijpelen en het roten gebeurde in augustus en september. Vervolgens maakt penningmeester Homan melding van de uitgaven voor schonen en dorschen. Bij het schoonen werd het lijnzaad ontdaan van kaf en stof. Met dorschen zal hij het braken en slijpen bedoeld hebben. Voornoemde werkzaamheden werden in de maanden januari, februari en maart verricht. Met de braak, een langwerpige vierkant stuk hout, dat vanonder geribd was, werden de houten stengeldelen gekneusd en verwijderd. Het slijpen van de 'bundels' vlas was de laatste bewerking. De sloop was volgens K. ter Laan een ijzeren broek, waarbij de laatste hout- en bastdeeltjes verwijderd werden. De vlasbundels werden gespleten om de vezels zachter en fijner te maken. Men noemde dit ook wel hekelen.

Verslag van de bijeenkomst te Uithuizermeeden

Vrijdagavond 11 oktober 1991 kwamen een dertigtal donateurs en be-

Het uit hekelen gaan was een sociale bezigheid, waarbij ook flink gekletst en geroddeld werd. Vandaar de uitdrukking 'iemand over de hekel halen'.

De totale uitgaven van de vlasbouw in het jaar 1853/54 waren f 798,27. De bundels vlas en het lijnzaad werden verkocht onder de leden van de Maatschappij voor f 710,64 1/2. De vlasbouw resulteerde derhalve in een tekort van f 79,82 1/2. Ook het volgende jaar bracht een tekort. In maart 1855 besloot men dan ook maar geen vlas weer te verbouwen en uit te kijken naar iets anders.

In 1857 werd besloten het gereedschap te verkopen. Waarschijnlijk is dit niet gebeurd, want in 1861 werden de 'werkloos staande vlasbraken en slijpen' uitgeleend of verhuurd aan de Commissie voor Vlasbouw te Kantens.

J.F.B. Zuidema

bronnen:

Archief Dep. Usquert Mij. tot Nut van 't Algemeen
Nieuw Groninger Woordenboek - K. ter Laan
Noorder Rondblik - Nieuwsblad v/h Noorden (27-2-89)

langstellenden bijeen in de gezellige jachtweide van café De Kop-

pelpaarden bij de Mijster toren. Op uitnodiging van de Historische Kring gaf de heer Teun Juk (opgegroeid in de Torenbuurt) een inleiding over het ontstaan en de bewoning van de voormalige gemeente Uithuizermeeden. Aan de hand van dia's met afbeeldingen van kaarten en profielen werden het ontstaan van bodem, waterlopen en landschap behandeld.

Daarna werd het occupatieproces (= het in bezit nemen van een gebied) besproken. Vanuit de wierde Olddörp, via Bovenhuizen, Uithuizen, Oldenzijl en Oosternieland is het dorpsgebied van Uithuizermeeden (binnen- en buitendijks) ontstaan en bewoond ge-

worden. Later volgden inpolderingen tot in onze tijd toe met de aanleg van de Eemshaven (1972) als (voorlopig?) sluitstuk. Dit alles weer verduidelijkt met dia's.

Tenslotte vertoonde de heer Juk nog een serie dia's met dorpsgezichten van Uithuizermeeden vanaf 1900 tot ongeveer 1960. Hieraan kwam tegen kwart voor elf een eind. Onze voorzitter bedankte de heer Juk hartelijk voor het gebodene en liet dit vergezeld gaan van een attentie. Hij hoopte namens de historische Kring de heer Juk nog eens weer in ons midden te mogen begroeten.

J. Toonstra

IETS OVER EEN SCHOOLBOEKJE UIT DE 19e EEUW

In 1818 werd door de Commissie van Onderwijs voor de provincie Groningen een prijsvraag uitgeschreven voor de beste beschrijving van de provincie en stad voor de jeugd. Na het beoordelen van de inzendingen werd de eerste prijs - een gouden erepenning en twintig ducaten - toegekend aan Hs. Kremer, schoolonderwijzer te Zuidhorn, later te Finsterwolde. De twee overige prijzen - een zilveren erepenning - werden toegekend aan de schoolonderwijzers K.H. Gelling te Bourtange en J.G. Rijkens te Wehe. De eerste prijswinnaar Hs. Kremer had in 1816 ook reeds een boekje laten uitgeven dat handelde

over de losbandigheid en zedeloosheid onder de jeugd en een boekje Bijbelse geschiedenissen in leeslesjes voor kinderen.

In 1837 verscheen bij de uitgever J. Oomkens te Groningen een geheel herziene en uitgebreide tweede druk van het boekje uit 1818, in twee delen. Deze tweede druk werd nagezien en aangevuld door ds. N. Westendorp (geboren 11 febr. 1773 te Farmsum, als zoon van een schoolonderwijzer en overleden 5 juli 1836 te Losdorp). Hij was van 1797 tot 1812 predikant te Sebaldeburen en daarna tot zijn dood in 1836 te Losdorp. Ds. Westendorp schreef ook het jaarboek van en voor de provin-

DEKNOPTÉ

AARDRIJKS-EN GESCHIEDKUNDIGE

Beschrijving

DER PROVINCIE

GRONINGEN;

DOOR

H. KREMER,

Schoolonderwijzer te Zuidhorn.

Te Groningen, bij
J. OOMKENS,

1818.

cie Groningen in twee delen, uitgegeven in 1829 en 1832, waarvan in 1974 een herdruk verscheen. Verder verdiepte hij zich in de historie en folklore. Ds. Westendorp was ook schoolopziener. Bij de bewerking van het boekje van Hs. Kremer maakte hij ondermeer gebruik van de dorpsbeschrijvingen die op verzoek van de Commissie van Onderwijs door de schoolonderwijzers in de provincie in 1828 van ieders dorp of gehucht zijn vervaardigd. Het eerste deeltje beschrijft de geschiedenis van de provincie en de plaatsbeschrijving van de stad Groningen, het tweede deeltje de plaatsbeschrijvingen op het platteland. In dit tweede deel worden de gemeenten in een bepaalde volgorde beschreven. De provincie Groningen was in 1837 verdeeld in drie kwartieren, nl. Groningen, Appingedam en Winschoten. De kwartieren waren weer onderverdeeld in kantons van vrederechten. Wat nu de gemeente Eemsmond is viel onder het kanton Middelstum in het kwartier Appingedam. Het is misschien wel aardig om te lezen hoe ruim 150 jaar geleden onze streek werd beschreven en we laten dat hierna in enige afleveringen volgen. De volgorde van het boekje wordt aangehouden en we beginnen met de gemeente Kantens, daarna zijn Warffum, Usquert, Uithuizen en Uithuizermeeden aan de beurt.

literatuur
Groninger Encyclopedie
Regeringsalmanak voor de provincie Groningen 1837
Sinds de reductie van Stad en Lande, W. Duinkerken 1969
Beknopte aardrijks-, geschiedkundige en plaatsbeschrijving der provincie Groningen, 1818 en 1837, Hs. Kremer.

J. Toonstra

UIT EEN 19e EEUWS SCHOOLBOEKJE (I)

Het kanton Middelstum waartoe behoren de gemeenten Bedum, Middelstum, Kantens, Warffum, Uskwerd, Uithuizen en Uithuizermeeden, bevattende 13399 zielen.
3. Gemeente Kantens, waartoe behoren Eppenuizen, Zandweer, Rottum, Kantens en Stitswerd met 1814 zielen.

Onder Eppen- of Eppingehuizen behoort Starten- of Startingehuizen in het burgerlijke, doch in het kerkelijke alleen in het westelijke gedeelte. Men heeft hier ene wierde en drie andere terpen, waarvan de ene het kerkhof wordt genoemd. De klok, genaamd Maria, is van 1479. De bodem bestaat er uit zavelgrond, dat is, uit zandige klei van 5 tot 8 palmen; vervolgens komt men op leem en daarna op zand. Zandweer is een zeer aardig en welgelegen kerkdorp op ene terp, 1/2 uur van Uithuizen en een klein

uurtje van Kantens gelegen, waartoe behoren de buurten Doodstil, de Molenhorn en de Knijp. Het orgel in de kerk der Hervormden wordt geroemd; de beide klokken zijn van 1467, en prijken met opschriften en beelden. De bodem bestaat hier uit zavelaarde, die zeer gemakkelijk te bewerken is, en die zich bevalliger voordoet, dan de harde, zware klei. Men had hier voormaals de burgen Onnema en Schelkuma, later Nijenstein genoemd, van welke laatste men de afbeelding op de kaart van Beckering ziet. ***

Rottum is een klein kerkdorp, doch merkwaardig door deszelfs voor-malige beroemde abdij van de Benedictijner orde, eertijds bekend onder de benaming van het Convent van S. Juliana waarvan nog enige overblijfselen aan de pastorie voorkomen. Deze abdij stond weleer op de fraaie wierde, welke door ene sloot in tweeën is gescheiden. Onder dit kerspel behoren Helwerd (tussen Rottum en Uskwerd), Holwinde en Bethlehem. Helwerd komt reeds voor in het leven van Ludger, de Apostel der Vriezen. Holwinde's sterke burg is op de kaart van Coenders afgetekend. Bethlehem was een voorwerk of klooster in 't kleine, dat dus weleer strekte tot een verblijf van kloosterlingen, en wel, gelijk men wil, van zusters. Dit convent en voorwerk gebruikten te samen 400 grazen lands. Rondom het dorp heeft men kleigrond, doch ten westen ene

uitgetichelde lage streek, de kleidobben genaamd, thans geschikt weideland, en naar de kant van Stitswerd meer en spoediger roodoorn. *

De Delte is een zeer oude stroom, die de scheiding tussen dit kerspel en Uskwerd uitmaakt: bij dit diep heeft men de Zijwende, waarbij nog, volgens een opschrift op ene steen in 1547 een burg stond.

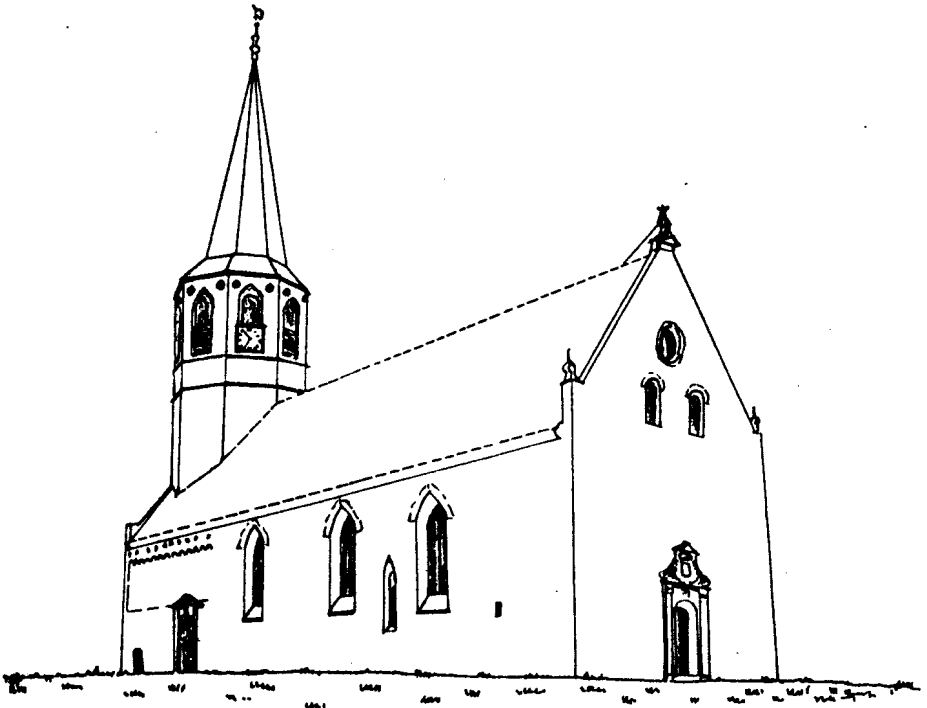
Kantens ligt insgelijks op ene wierde, maar tevens aan het trek-diep aangenaam en vrolijk. Buitendien zijn er nog twee andere terpen. De burg Klinkenberg versierde voorheen dit kerkdorp. De kerk vonden wij met een orgel voorzien. Het bleek ook, dat ene der torenklokken, van 1437, een latijns opschrift voerde. De bodem is verschillende. Ten O., Z. en N. heeft men zeer vruchtbare kleigrond, die naar de kant van Eppenhuizen zavelachtiger wordt. Ten Z.O. en ten W. ligt ene reep weideland, welke des winters onder water loopt. Nog meer westwaarts treft men leemachtige kleiaarde, aan en naar de kant van Stitswerd roodoorn. Stitswerd, oudtijds Stedewerd genoemd, is een klein dorp, ten westen van Kantens op ene terp gelegen. Nabij het dorp bestaat de bodem uit kleigrond, doch verder af uit roodoorn, die op vele plaatsen reeds ter diepte van een palm wordt gevonden. In de beste landen heeft men witte klei en klei, die wat minder zavelachtig is.

Men wil, dat hier oudtijds ene vrouwenkluis of een zusterhuis zoude gestaan hebben: misschien is het een voorwerk of uiterhuis van enig klooster geweest.

* roodoorn = oerachtige kleigrond,

knip- of knikgrond

* Het kwam mij voor, dat er zich oudtijds tussen Zandweer en Oldenzijl ene waterkering had bevonden, die aan ene zijde, tussen Oldenzijl en Oosternijland, hier en daar duidelijk merkbaar wordt.

Toren en kerk te Kantens.